

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРІВ ДО IV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

У статті висвітлюються специфічні особливості діяльності центральної та місцевої влади щодо організації виборчого процесу до IV Державної Думи Російської імперії в Подільській губернії.

Ключові слова: Державна Дума, вибори, виборчі з'їзди, виборчі комісії, Подільський губернатор.

Вибори до IV Державної Думи Російської імперії, на відміну від трьох попередніх, були першими, підготовка до яких не велася в авральному порядку. Цього разу як у центральної, так і у місцевої влади було досить часу та стабільності у державі для чіткої організації виборів. Разом із тим, політична упередженість та дискримінація окремих соціальних та національних груп виборців зовсім не сприяла цьому.

У Подільській губернії серйозна підготовка до виборів розпочалася ще взимку 1912 р. Уже 26 січня Подільський губернатор О.М. Ігнат'єв повідомив повітові, міські та містечкові управи губернії про необхідність розпочати перевірку виборчих списків, які були складені у 1907 р. Нові списки потрібно було тримати у справному стані й подати за першою вимогою [7, арк.74]. 8 лютого губернатор циркулярним розпорядженням зобов'язав мирових посередників у зв'язку з майбутніми виборами негайно розпочати складання та уточнення списків членів волосних сходів. Роботу вимагалось завершити до 1 травня [4, арк.5-5 зв]. Паралельно таку ж діяльність розгорнули міські управи [6, арк.1,4,5].

У той самий час Подільська губерньська адміністрація зайнялася роботою організації виборчого процесу таким чином, щоб уникнути можливості обрання опозиційних депутатів. Це чітко відтворено у листах губернатора О.М. Ігнат'єва від 14 лютого до товариша міністра О.М. Харузіна та міністра внутрішніх справ О.О. Макарова. Губернатор підкреслював, що в краї діє потужна організація націоналістів, яка буде мати серйозний вплив на виборах серед великих землевласників. Хизуючись своєю далекоглядністю, він зауважував, що внаслідок виборчого законодавства значний вплив на остаточний результат виборів будуть мати селяни та духовенство і дрібні землевласники. Для уникнення можливого впливу на селянство лівих партій, що губернатор вважав досить вірогідним, дав відповідні розпорядження мировим посередникам для забезпечення обрання уповноважених від волостей із числа благонадійних господарів. З метою координації роботи та надання відповідних пояснень мировим посередникам у повіті найближчим часом мав бути відряджений член Губерньського у селянських справах присутствія [4, арк.7,8]. Також губернатор зауважував: «Для забезпечення переваги на з'їзді уповноважених духовенства і більш благонадійних дрібних власників мною передбачений відповідний розподіл з'їздів за місцем і часом» [4, арк.8-8 зв].

У червні робота зі складання списків виборців перейшла у більш активну фазу. Ці обов'язки покладалися на повітові та міські управи і

міських старост. Циркуляром від 15 червня губернатор наказав міським управам не повітових міст завершити складання списків до 1 липня, а до 5 липня передати їх у міські управи повітових міст, які мали створити загальний список до 15 липня. Також губернатор пропонував начальникам поліції одразу приступити до перевірки означених списків, яку завершити до 1 серпня [3, арк.23,27 зв]. Місцева влада звертала особливу увагу на правильність відомостей про національність виборців. Цікаво, що «росіянин», який прийняв католицизм, уважався поляком, а про кожного єврея, який перейшов у християнство, поліція зобов'язана була повідомляти особисто губернатора [4, арк.33; 9, арк.268].

Новопризначений Подільський губернатор О.М. Ігнат'єв, очевидно, прагнути заслужити похвалу керівництва, з великою енергійністю приступив до організації виборів. Він настільки захоплювався просуванням бажаних для влади кандидатів, що не звертав уваги на елементарні вимоги виборчого законодавства. Іноді це призводило до кумедних ситуацій. Так, уже 14 липня губернатор рапортував про встановлення строків проведення окремих стадій виборів, хоча ще не було зібрано необхідної інформації для утворення з'їздів, не розроблені принципи поділу виборців за майновими та національними ознаками. Звичайно, що у таких умовах установлення термінів проведення виборів було передчасним. Призначаючи на 27 вересня вибори на з'їздах повітових землевласників у Балтському, Брацлавському, Гайсинському, Літинському, Проскурівському та Ушицькому повітах та на 30 вересня – вибори на з'їздах повітових землевласників у Вінницькому, Кам'янецькому, Летичівському, Могилівському, Ольгопільському та Ямпільському, губернатор мав на меті шляхом поділу з'їздів повітових землевласників забезпечити участь у виборах одразу на двох з'їздах тих російських землевласників, які мали виборчі цензи у різних повітах та, за його словами, користувалися великим авторитетом у краї [4, арк.28-28зв]. Та 21 липня він отримав лист генерал-губернатора з роз'ясненням про те, що законодавство забороняє здійснення активного виборчого права виборцем більше ніж один раз, а для здійснення пасивного виборчого права присутність на з'їзді необов'язкова [4, арк.29-29бзв]. Пізніше О.М. Ігнат'єв намагався виправдати свою позицію тим, що він мав на меті лише надати можливість бажаним кандидатам у виборщики особисто впливати на виборців у кожному повіті, а не брати участь у голосуванні. Однак, яким чином мав відбуватися цей вплив, губернатор не повідомляв [4, арк.36-36зв].

Як і під час виборів до III Думи, центральна влада приділяла велику увагу недопущенню обрання депутатами представників польського та єврейського населення краю. Тому 17 липня МВС зобов'язало губернатора надати свої міркування стосовно поділу виборчих з'їздів за національностями. Якщо в окремих повітах була відсутня необхідність поділу виборчих з'їздів на відділення, очільник губернії мав це обґрунтувати. З метою з'ясування розміру виборчих цензів різних національностей міністерство вимагало надати точні відомості за кожним повітом про кількість землі, що належить полякам та всім іншим національностям [3, арк.31].

Розробкою принципів поділу виборчих з'їздів за національностями займався Губернський комітет із виборів у Думу. Так, 6 серпня 1912 р. у м. Жмеринка відбулося його засідання під головуванням члена III Думи

П.М. Балашова [1, арк.5]. Рішення Комітету повністю підтримала губернська адміністрація. Попередні з'їзди пропонувалося розділити на два відділення: до першого зараховувалися священники та особи всіх національностей, що володіли землею або іншим майном у розмірі більше однієї десятої виборчого цензу, а до другого – всі інші неповні цензовики. Поділ з'їзді великих землевласників на польське відділення та всіх інших національностей було визнано бажаним лише у Кам'янецькому і Проскурівському повітах, оскільки там польське землеволодіння значно переважало. Крім того, кам'янецькі землевласники-поляки мали обрати одного виборщика, а всі інші – трьох. У Проскурівському повіті число виборщиків розділялося порівно. На міських виборах вирішили утворити окремі відділення всіх неросійських виборців на обох з'їздах Кам'янецького та Вінницького повітів і на першому з'їзді Могилівського та Проскурівського [4, арк.51-52 зв]. Місцева влада практично стовідсотково копіювала схему організації виборів до III Державної Думи, формуючи виборчі з'їзди таким чином, щоб забезпечити повне домінування у губернському виборчому зібранні представників російських землевласників та духовенства. Як і на попередніх виборах, спостерігалось їхнє блокування.

Під час виборів до IV Думи було встановлено жорсткіший порядок доведення наявності виборчого цензу квартиронаймачами та особами, що мали пенсійне утримання. Перші для внесення у виборчі списки повинні були надати договір про найм квартири або посвідчення поліції, а другі – посвідчення поліції про проживання не менше року в межах міста чи повіту та отримання пенсії не менше року. В зв'язку з цим 20 липня губернатор видав циркуляр начальника поліції, яким роз'яснював, що право посвідчення належить лише поліцмейстеру та повітовим справникам, а не рядовим поліцейським чинам. Крім того, видача цих посвідчень обкладалася активним збором на загальних підставах [4, арк.34].

Натомість вражає турбота місцевої влади про виборчі права православно духовенства. Так, того самого 20 липня губернатор у листі до єпископа Подільського та Брацлавського Серафима висловлював свої застереження щодо рішення Подільської духовної консисторії не включати у виборчі списки священнослужителів монастирів та осіб, що менше року проживають у повіті. Губернатор побоювався, що таке рішення призведе до небажаного обмеження духовенства у виборчих правах. Тому він підкреслював можливість внесення тих монастирських священнослужителів, які одержують утримання від держави, у списки на другий з'їзд міських виборців. У той самий час він закликав не застосовувати вимоги цензу осілості до настоятелів церков, бо вони, мовляв, отримали земельний цenz не особистий, а парафії [4, арк.35-35 зв]. Не зупинявся губернатор і перед іншими порушеннями. Так, на початку вересня 1912 р., відповідаючи на прохання єпископа Подільського і Брацлавського Серафима про дозвіл брати участь у виборах священикам, що не досягли 25-річного віку, він зауважував: «Я вже піднімав спірне питання про право брати участь в виборах по п. 5 ст. 28 Положення про вибори настоятелів церков, що не досягли 25 років. Тому покійно прошу Ваше Преосвященство не відмовити в розпорядженні, щоб настоятелі церков, що не досягли вказаного віку, були замінені при виборах законними замісниками, наділеними встановленими

повноваженнями» [11, арк.20-20 зв]. Таким чином, місцевою владою було знайдено спосіб обійти закон і суттєво посилити позиції православного духовенства на виборах.

Як і під час усіх попередніх виборів, у кожному повіті були утворені спеціальні комісії з виборів. Їхня діяльність розпочалася на початку серпня 1912 р., коли було завершено опублікування виборчих списків. Подільську губернську у справах про вибори до IV Державної Думи комісію спочатку очолював голова Кам'янець-Подільського окружного суду М.Ф. Рожинський, а незабаром його на обох посадах замінив барон С.А. Майдель [17, арк.4].

Особливу складність викликала плутанина зі списками виборців. За законом, у виборчих списках мали бути зазначені прізвища, імена та по батькові виборців. Дуже часто повітові управи, які відповідали за складання виборчих списків, нехтували цією вимогою і вказували лише прізвище та ім'я виборця, причому часто це робилося зумисне для відсторонення від участі у виборах євреїв або неблагонадійних осіб. Так, 4 серпня 1912 р. Ольгопільська повітова комісія звернулася до губернської з проханням роз'яснити ситуацію з виборчими списками, оскільки у м. Ольгополі та повіті до них внесено понад 1000 осіб (більшість – євреї) без визначення по батькові. Члени повітової комісії бачили два способи вирішення цієї проблеми: або зібрати додаткові відомості про осіб, внесених у списки, або ж виключити їх взагалі [12, арк.1-1зв]. Губернська комісія постановила: «Маючи на увазі, що закон не зобов'язує повітові комісії збирати додаткові відомості про осіб, внесених до списків виборців, і що зазначення у списках по батькові виборця на вимогу ст. 60 Положення про вибори в Державну Думу є необхідним, повідомити Ольгопільську комісію, що всі особи, внесені до списків без зазначення відомостей, які вимагає вказана вище стаття закону, необхідно виключити зі списків» [14, арк.4]. Таким чином, формально виконавши закон, губернська комісія позбавила права участі у виборах значну частину виборців Ольгопільського повіту, хоча до виборів ще залишалось майже три місяці й уточнити списки не було архіскладною справою.

Такі дії повітових та губернської комісій викликали велику кількість скарг на виключення зі списків виборців. Житель Проскурова Н.-Ш.Д. Солонський скаржився на дії Проскурівської повітової комісії, яка відмовила йому у виправленні імені та по батькові і не включила у списки виборців [20, арк.2]. При цьому скаржник надав копію свідоцтва про явку для виконання військової повинності, де було чітко записано його прізвище, ім'я та по батькові. Губернська комісія відмовила під тим приводом, що скаржник не надав доказів того, що він є тією самою особою, яка внесена до виборчих списків. Яким способом це треба було зробити, комісія не вказала [20, арк.8].

Вищезазначений випадок не був одиничним у Проскурівському повіті. Зі скаргами про невключення у списки виборців через незазначення імені чи по батькові в Проскурівську комісію звернулися ще ряд євреїв: І.Б. Шомштейн [19, арк.2], М.С. Мардер [18, арк.2], Д.Д. Готлібойм [15, арк.2], В.М. Подольський [16, арк.2], І.-Ф.Л. Кальменс [21, арк.2]. Усі вони подали нотаріально завірнені копії паспортів із зазначенням прізвища, імені та по батькові, але губернська комісія відмовила у задоволенні скарг

під приводом неможливості встановити, чи це ті ж самі особи, які внесені до списків виборців [15, арк.10; 16, арк.8; 18, арк.9; 19, арк.8; 21, арк.8]. Водночас, подібну скаргу жителя Проскурова З.Н. Готесмана губернська комісія задовольнила після того, як він надав квитанції про сплату квартирного податку. На них було чітко вказано його прізвище, ім'я та по батькові [22, арк.2,9].

Траплялися випадки, коли виборці були змушені доводити, що їхній віковий ценз відповідає виборчому закону. Так, Проскурівська повітова комісія виключила з числа виборців на 2-й з'їзд міських виборців мешканця Проскурова М.Й. Цецька. Він нібито ще не досяг 25-річного віку. Лише скарга у Подільську губернську комісію та посвідчення, видане міською управою з точним зазначенням дати народження, дозволили скаржникові скористатися своїм виборчим правом [23, арк.2,8]. Однак позиція Проскурівської повітової комісії, котра без усяких перевірок виключила виборця зі списків, виглядала щонайменше непрофесійною.

Про значні погрішності у складанні виборчих списків у Ольгопільському повіті свідчить скарга земського лікаря м. Ольгополя Г.Д. Фількенштейна, у якій він просив губернську комісію відмінити рішення повітової про виключення його зі списків виборців через невідповідність імені та по батькові. Прохання ж про виправлення помилки, яке скаржник подав у повітову комісію, вона трактувала як скаргу і відмовила, посилаючись на те, що прострочений 3-денний термін її подання [17, арк.3]. Губернська комісія вимушена була погодитися з аргументами скаржника і постановила внести його у списки виборців 2-го з'їзду м. Ольгополя [17, арк.6].

Були випадки, коли при складанні списків досить важко було визначити національність виборців, що, в свою чергу, теж викликало скарги з боку останніх. Такий випадок мав місце в Ушицькому повіті. Виборець Є.І. Ромишовський скаржився в губернську комісію на дії Ушицької повітової, яка, зазначивши, що він син поляка і росіянки й одружений з полячкою, змінила його національність у списку виборців із «росіянина» на «поляка» [13, арк.2-3], причому це сталося всупереч позиції голови Ушицької повітової комісії Н.І. Серебницького. Скаржник обґрунтував своє право на російську національність на чотирьох друкованих аркушах і змусив губернську комісію відмінити рішення повітової [13, арк.11].

Рішення Ушицької повітової комісії іноді мали строго законний характер. Так комісія відмовила наглядачеві церковних шкіл, священникові І. Пухальському, у внесенні до списків виборців на основі майнового цензу дружини через те, що він не підтвердив наявності у неї означеного цензу документально [14, арк.3,5]. Лише після надання вже губернській комісії копії дарчої, яка засвідчувала наявність у дружини прохача майнового цензу, він був включений у списки виборців-землевласників [14, арк.15].

Дії повітових комісій щодо організації виборчого процесу можна простежити на прикладі Летичівської повітової комісії у справах про вибори до Державної Думи. Свої засідання комісія розпочала 8 серпня 1912 р. [26, арк.2, 32]. Комісія займалася переважно розглядом прохань про внесення у виборчі списки, уточненням прізвищ, імен і по батькові виборців та інших помилок у виборчих списках. Так, уже на другому засіданні 10 серпня 1912 р. в комісію надійшла заява ігумена та ієродияконів Коржевецького

монастиря про внесення їх у списки виборців на 2-й з'їзд. Священик с. Пархомівці повідомляв, що у списку виборців не вказана кількість землі церкви [26, арк.5зв]. Летичівська міська управа теж подавала в комісію перелік осіб, що підлягали внесенню у виборчі списки. Зокрема, були подані списки дяків та псаломщиків 4-го округу Летичівського повіту. Такий самий список подав у комісію начальник 3-го округу. Комісія включила зазначені особи у списки виборців [26, арк. 9зв.-10]. Відношення про внесення своїх підлеглих у виборчі списки подав і начальник 5-ї вуличної тяги Південно-Західної залізниці. Однак комісія відмовила, оскільки до списку входили нижні залізничні чини, які не мали виборчого права [26, арк.10 зв., 16 зв.].

Практично одразу з початком роботи комісії почали надходити прохання виборців щодо виправлення у виборчих списках помилок у прізвищах та іменах. На засіданні 16 серпня комісія позитивно вирішила таке прохання жителя м. Летичева Ш. Пульвера. Наступного дня комісія постановила дописати у списки по батькові 15 виборців-євреїв, жителів м-ка Меджибожа [26, арк.26 зв.-27, 30зв.-31]. Через кілька днів 56 мешканців м. Летичева звернулися в комісію з таким самим проханням. Однак цього разу комісія відмовила у його задоволенні [26, арк.48-48 зв., 72 зв.-73]. Таким чином, за однакових обставин комісія виносила діаметрально протилежні рішення. Очевидно, це було пов'язано з «коригуванням» кількості єврейських виборців у різних містах повіту, адже переважна більшість заявників були єврейської національності.

Взагалі проблеми з чітким записом прізвищ, імен та по батькові, особливо для євреїв, були дуже масштабними. Наприклад, євреї м-ка Деражні Летичівського повіту навіть видрукували спеціальний бланк заяви для подання в Летичівську міську управу. На ньому зазначалося (для збереження точності тексту подається мовою оригіналу. – А.Г.): «В виду опущенно-го по избирательному списку отчества моего прошу таковую неточность исправить. В Летичевскую Городскую Управу. Жителя м. Деражни» [25, арк.291]. Подібні бланки за допомогою друкарської машинки друкувалися у Вінниці. Лише за декілька днів серпня Вінницька повітова комісія отримала близько тридцяти таких скарг [8, арк.9].

Але такий метод теж не дуже допомагав: 22 серпня Летичівська комісія, розглянувши списки 1-го та 2-го з'їздів міських виборців Летичева та повіту, постановила виключити всіх осіб, у яких не вказано ім'я та по батькові, бо вони не вклалися у двотижневий термін із дня подання заяв про виправлення [26, арк.76зв.-77]. Однак і подані міщанам заяви найчастіше не порушували статус-кво, оскільки тоді відшукувалися інші причини, щоб не допустити внесення до списків. Наприклад, вимагалось довести, що виборець, який вимагає внесення його повних даних у список, і виборець, чий неповні дані внесені до списку, є однією ж і тією особою, причому якщо на початку роботи комісія заяви окремих виборців задовольняла, то вже через тиждень-півтора відмовляла практично усім прохачам. Цікаво, що подібні погіршеності у списках землевласників та священиків комісія постановила виправляти, а у списках міських виборців виправлялися імена, прізвища та національність уже після виключення згаданих вище осіб [26, арк.20зв.-21зв., 99].

Подільський губернатор адміністративним чином відсторонював від участі у виборах неблагонадійних осіб. Про це свідчить його відношення у Летичівську повітову комісію від 14 серпня 1912 р. з переліком неправильно внесених у списки виборців. Комісія 18 серпня розглянула поданий документ і постановила: «...беручи до уваги, що здійснення наглядку за правильним проведенням виборів у Державну Думу покладено ст. 24 Положення про вибори на губернаторів і що комісії не зобов'язані перевіряти відомості, які надаються адміністративною владою, виключити зі списків виборців...» (далі перелік прізвищ. – А.Г.). Усього, за нашими підрахунками, лише одним цим поданням губернатор позбавив права участі у виборах близько 150 осіб [26, арк.35-37зв.]. Загалом губернатор тільки за Летичівським повітом подав три таких відношення. Правда, одне з них стосувалося землевласників, по батькові яких не було вказано у списках [26, арк.106зв.-107]. Після подання губернатора скарги осіб, занесених у його «чорний» список, комісією навіть не розглядалися. Так, уже наступного дня комісія залишила без розгляду заяву жителя м-ка Меджибожа М.І. Бродського про внесення в списки його по батькові через те, що він виключений за списком губернатора [26, арк.38зв.-39].

Ті, хто бажав узяти участь у виборах, але не були внесені автоматично у списки, мали подати в комісію велику кількість різних документів, що викликало значну бюрократичну тяганину. Наприклад, особи, що прагнули скористатися виборчим правом через майновий ценз своїх родичів, завдяки наявності нерухомого майна чи як платники квартирного податку, навіть, подавши у законному порядку потрібні документи, отримували відмову комісії. Остання мотивувала це тим, що немає відомостей про вік прохачів [26, арк.53зв., 55зв., 70зв.].

Ще однією перешкодою під час доведення своїх виборчих прав, зокрема для платників промислового податку, був термін, протягом якого він сплачувався. Так, жителі м. Летичева Б.-З.І. Шайхет і Г.І. Френзель подали відомості про сплату зазначеного податку у 1911 р. [25, арк.161], але Летичівська повітова комісія послалася на відсутність документів про те, що вони продовжують сплачувати промисловий податок і у 1912 р., й відмовила підприємцям [26, арк.68зв.]. З точністю до навпаки комісія мотивувала відмову внесення у виборчі списки на 2-й з'їзд міських виборців М.Х. Кременю. Він підтвердив сплату податку за нерухомим майном у 1912 р. та наявність повідомлення про необхідність сплати у наступні роки, але комісія не знайшла підтвердження, що заявник був платником податків у 1911 р. [26, арк.57 зв.].

Розпочавши складання та перевірку виборчих списків задовго до початку виборів, органи місцевої влади все одно не спромоглися здійснити цю роботу професійно. Це змушений був визнати й сам Подільський губернатор, який 12 вересня, за кілька днів до початку проміжних стадій виборів, указував своїм підлеглим, що списки виборців були складені вкрай незадовільно. Тому він забороняв користуватися ними під час виборів без ретельної перевірки та урахування всіх змін, внесених повітовими комісіями [11, арк.46].

Дискримінація дрібних повітових землевласників призвела до того, що вибори 18 вересня на попередніх з'їздах власників менше однієї десятої

цензу не відбулися в жодному повіті через неявку виборців. 19 вересня 1912 р. відбувалися попередні з'їзди дрібних землевласників, що володіли більшою однієї десятої виборчого цензу та духовенства. У всіх повітах практично стовідсотково уповноваженими було обрано священників [4, арк.61]. Через недбалу організацію вибори були відмінені у Балтському повіті. Причиною цього стало, за словами губернатора, те, що «... під час самого проведення виборів двері були відкриті, виборці заходили та виходили, вільно проникали до зали також сторонні особи і вступали з виборцями у розмови. Частина виборців пригощалася в буфеті громадського зібрання, і деякі з них навіть були у нетверезому стані. Голова піддав балотуванню священника Пешковського наперекір його бажанню і... не запросив до балотувального ящика рахівників» [4, арк.68-68зв].

У селянській курії всіх у волостях повіту за розпорядженням місцевих мирових посередників скликалися з'їзди представників від десяти селянських дворів (десятидвірців). Вони відбувалися 20 вересня 1912 р. Волосні з'їзди розпочиналися з виступу волосного старшини, де він повідомляв присутнім, що необхідно обрати двох уповноважених для участі у повітовому з'їзді, котрий, у свою чергу, має обрати уповноважених на губернські збори виборщиків, де й будуть обрані члени Державної Думи [5, арк.1; 24, арк.28]. Незадовго до виборів на волосних з'їздах, 4 вересня, мирові посередники отримали секретний циркуляр губернатора, котрим вони зобов'язувалися негайно після закінчення виборів перевірити права уповноважених осіб, особливо якщо ці особи не були бажаними для влади. Також мирові посередники повинні були надати детальну інформацію про вік, національність, віросповідання, політичні погляди кожного уповноваженого та підтвердити правильність проведених виборів [3, арк.94].

До складу учасників з'їздів поряд із селянськими представниками автоматично включалися посадові особи волосного рівня. Аналіз присудів волосних сходів Летичівського повіту дозволяє стверджувати, що значна частина селянських представників не брала участі у волосних сходах. За нашими підрахунками, на волосні сходи у 7 з 8 волостей повіту не з'явилося майже 30% десятидвірців та посадових осіб. Цікаво, що явка представників волосної влади загалом у повіті була не кращою, ніж у звичайних селян [24, арк.28, 33, 37, 41, 45, 50, 54]. Загалом же в губернії через неявку виборців вибори не відбулися на 21 волосному сході і ще на 8 були відмінені повітовими комісіями [4, арк.70-70зв., 73]. Однак ці цифри не є остаточними, оскільки іноді комісії затверджували вибори навіть тоді, коли на з'їзді не було кворуму. Так, у Зінківській волості Летичівського повіту на з'їзд з'явилося менше двох третин десятидвірців, а у Деражнянській – посадових осіб [10, арк.114], але повітова комісія визнала вибори правильними у всіх волостях [26, арк.119]. «Ставлення до виборів селян відзначалося загалом в'ялістю. Сходи для обрання уповноважених збирали у складі ледве достатньому для визнання їх законними, в окремих же волостях вибори зовсім не відбулися» [4, арк.136], – стверджував губернатор, характеризуючи хід виборів.

Особливістю волосних виборів було те, що часто уповноваженими обиралися волосні старшини, які також виконували функції голів з'їздів. Наприклад, вони перемогли у 5 волостях Летичівського по-

віту (Бахматівецькій, Зіньківській, Деражнянській, Суслівецькій та Меджибізькій) з 8 [24, арк.25, 28, 33, 37, 41, 45, 50, 54]. Ця тенденція продовжилася і на Летичівському повітовому з'їзді уповноважених від волостей. Всі троє виборщиків, обраних на ньому, були найвищими волосними посадовцями [24, арк.84]. Подібною була ситуація і в інших повітах. Більшість виборщиків, обраних від селянської курії, були посадовими особами волосного і сільського управління та земськими гласними [4, арк.136]. У зв'язку з цим досить кумедними виглядали характеристики, які волосні старшини були зобов'язані подавати в комісію з виборів на кожного уповноваженого. Так, обраний уповноваженим зіньківський волосний старшина І.В. Козирський характеризував себе як освіченого, благонадійного, несудимого представника місцевого, корінного населення [24, арк.49зв.].

Політика центральної та місцевої влади, спрямована на обрання лояльних до влади виборщиків, була успішною. 18 жовтня 1912 р. в Кам'янці-Подільському відбулися вибори членів IV Думи. На них з'явилося 142 виборщики, з них: 46 були чиновниками або землевласниками, 41 – священиками, 40 – селянами, 11 – євреями, 3 – поляками, інших – 1. У таких умовах ведення передвиборної агітації і, як наслідок, складу виборщиків склад обраних депутатів теж був цілком закономірним. Всі 13 обраних депутатів були або націоналістами, або правими, з них 7 були чиновниками, 4 – священиками, 2 – заможними селянами [2, арк.67зв., 69-70].

Вкрай низька кількість виборщиків-поляків була зумовлена абсентеїзмом польських землевласників губернії. Представники польського землеволодіння Кам'янецького та Проскурівського повітів, де вони були виділені в окремі відділення, не прибули на з'їзд для обрання своїх уповноважених. Окремі представники польської національності брали участь лише у з'їздах міських виборців [4, арк.135зв.-136; 10, арк.110]. На самих губернських виборах нечисленні польські виборщики не змогли порозумітися з єврейським блоком і бойкотували вибори [2, арк.70]. Таку позицію можна пояснити повним розчаруванням поляків у можливості провести до Думи бодай одного свого кандидата.

Отже, вибори в Подільській губернії проходили під тиском губернської адміністрації. Місцевою владою були створені всі умови для перемоги представників провладних сил. Активно використовувалася можливість поділу виборчих з'їздів на окремі виборчі відділення за національностями з метою недопущення обрання виборщиків із числа польського та єврейського населення. Губернська та повітові комісії перебували під повним контролем губернської адміністрації й приймали необхідні для влади рішення. Крім того, сама організація виборів була здійснена недбало. Розпочавши складання виборчих списків ще на початку 1912 р., органи влади губернії не спромоглися здійснити це професійно.

Список використаних джерел:

Центральний державний історичний архів України у м. Києві

1. Ф.268. Південне охоронне відділення. – Оп.1. – Спр.772. Листування з Департаментом поліції, Одеським градоначальником та іншими установами про з'їзд на станції Жмеринка Губернського комітету по виборах до IV Державної Думи. – 25 арк.

2. Ф.301. Жандармські установи Подільської губернії. – Оп.1. – Спр.1483. Листування з Департаментом поліції і помічниками начальника Подільського ГЖУ про політичні настрої в повітах губернії. – 78 арк.
3. Ф.442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп.665. – Спр.102. Справа з циркулярами по виборах до IV Державної Думи. – 94 арк.
4. Ф.442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп.665. – Спр.101. Ч.2. Справа про вибори в IV Державну Думу. – 177 арк.

Державний архів Вінницької області

47. ФД.35. Вендичанське волосне правління. – Оп.1. – Спр.72. Протокол Вендичанського волосного правління про вибори в Державну Думу. – 3 арк.
48. ФД.172. Канцелярія голови Вінницького окружного суду. – Оп.1. – Спр.42. Листування канцелярії голови Вінницького окружного суду з виборів в Державну Думу. – 13 арк.
49. ФД.255. Вінницьке повітова управа у справах земського господарства. – Оп.1. – Спр.3. Списки осіб, що мають право бути обраними до Державної Думи. Листування по виборах в Думу. – Арк.74.
50. ФД.446. Гайсинська повітова у справах про вибори до Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.1. Листування з Гайсинською міською управою про внесення в міські виборчі списки Кримана, Кареля і Лосятинського. – 61 арк.

Державний архів Хмельницької області

51. Ф.409. Подільське губернське в земських та міських справах присутствіє. – Оп.1. – Спр.47. Циркуляри начальника поліції, інструкції про проведення виборів до Державної Думи, правила про вибори від робітників, листування з Подільським губернатором про перевірку списків осіб, що мають право на участь у виборах і т. д. – 417 арк.
52. Ф.409. Подільське губернське в земських та міських справах присутствіє. – Оп.1. – Спр.48. Листування з Подільським губернатором з питання виборів в IV Державну Думу, звіти засідань Подільської губернської у справах про вибори до Державної Думи комісії, списки виборщиків в Думу, уповноважених в повітовий з'їзд, відомості про обраних уповноважених та ін. – 416 арк.
53. Ф.409. Подільське губернське в міських і земських справах присутствіє. – Оп.1. – Спр.49. Листування з питання про вибори до Державної Думи. – 197 арк.
54. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.1. За повідомленням Ольгопільської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 4 арк.
55. ДАХмО. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.2. За скаргою Євгенія Ромишовського. – 11 арк.
56. ДАХмО. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.3. За скаргою священника Пухальського Іоанна. – Там само. – 15 арк.
57. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.4. Справа за скаргою Дувіда Дувідовича Готлібейма на виключення його із списку виборців. – 10 арк.
58. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.5. Справа за скаргою Вольки Хаїм-Меєровича Подольського на виключення його із списків виборців. – 9 арк.
59. Ф.747. Подільська губернська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.6. Справа за скаргою Герша Данієлевича Фількенштейна на постанову Ольгопільської повітової по виборах до державної думи комісії. – 8 арк.

60. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.7. Справа за скаргою Мошка Сруль-Гершковича Мардера він же Кофман на постанову повітової у справах про вибори комісії. – 9 арк.
61. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.8. За скаргою Іцека Бенціоновича Шомштейна на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 10 арк.
62. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.9. За скаргою Нухім-Шмуля Арон-Дувідовича Солодкого на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 10 арк.
63. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.10. За скаргою Іцек-Файвіша Лейбовича Кальменса на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 9 арк.
64. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.11. За скаргою Занвеля Нухімовича Готесмана на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 11 арк.
65. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.12. За скаргою Михайла Йосиповича Цецько. – 9 арк.
66. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.2. Протоколи попереднього з'їзду виборців-землевласників повіту. – 86 арк.
67. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.3. Наказ земської повітової управи, заяви про внесення до списків виборців. – 232 арк.
68. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.4. Журнали засідань і постанов комісії. – 128 арк.

The article considers the specific features of activity of central and local power in relation to organization of electoral process to the IV State Duma of the Russian empire in the Podil'ska province.

Key words: State Duma, election, electoral conventions, election committees, Podil'skiy governor.

Отримано: 29.10.2009

УДК 94(477.43)«1920»:331.105.44

А. Ф. Суровий. В. Й. Жезіцький

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛКИ РОБІТНИКІВ ЗЕМЛІ І ЛІСУ НА ПОДІЛЛІ В 1920-х РОКАХ

У статті висвітлюються питання про створення профспілки робітників землі і лісу на Поділлі та основні напрями її діяльності в умовах нової економічної політики.

Ключові слова: сільськогосподарські робітники, профспілки, демократизація, економічна і культурно – освітня діяльність, захисна функція.

Серед наукової літератури про діяльність профспілок України у період 1920-х років публікації про спілку землі і лісу в Україні та, зокрема, на Поділлі становлять незначну кількість. Можна згадати лише невеликі за обсягом матеріали В.Ф. Кондрашова [22], А.Ф. Сурового [36; 37; 38;], в яких порушуються окремі питання цієї теми. У даній статті ставиться